

Hnam le Western Medical Science

Biahmaithi:

Hnam le zawtnak umtuning kongkau cu, kan Lai nunphung ah ni fatin zan fatin in kan theihmi asi caah kau deuh in tial ka tim lo. Ka tial duhmi cu, Laimi nih hnam kan zumhning le nitlaklei ram "medical science" nih zawt a hmuhning kongkau hi tial ka duhmi a si. Hi ca nih "Laimi nih hnam kan timi hi a um taktak maw?" timi fianter zong a duh fawn.

Medical Science Timi Cu?

Hihi Laiholh in leh awk a har ngai caah, Mirang biafang in ka hman lai. Medical science timi sullam cu "zawtnak a thawhkehnak hrampi kawlnak; cu zawtnak zeitin dah kan thlawpbul zohkhenh lai timi ruakhannak; cu zawtnak teinak damnak le khamnak ding he aa pehtlaimi fimthiamnak a si." Hi fimthiamnak hi, nitlaklei ngandamnak ahcun a biapibik cemmmi fimthiamnak a si. Hi medical science fimthiamnak cawn lo le ngeih lo ahcun sibawi si khawh a si lo. Nitlaklei ram ngandamnak kongkau hi, medical science ah aa hngatmi a si. Hi medical science hi nitlaklei nunphung in a chuakmi a si i, hi nih tining le a zumhning hawih paoh in damlonak hi thlawpbul a si.

Nunphung le Ngandamnak

Nunphung le ngandamnak hi aa pehtlai. Zawtnak pakhat cu, an nunphung nih a zumhning hawih in thlawpbul a si. Miphun kip hi kan nunphung aa dang cio. Cucaah zawtnak kan hmuhning, zumhning, thlopbulning le zohkhenh ning aa dang.

Nitlaklei ram nunphung zong ah, hlan lio ahcun medical science hi a rak thancho ve lo caah, an damlo tik ah, Laimi bantuk in khuachia, hnam, thlarau le pathian pakhatkhat hi an rak puh tawn. Taohkuai le raifanh hna hi, thlarau thalo ruang ah a chuakmi in an rak ruah. Rungrul ruang ah an rak ruat hrimhrim ve lo. Molhtamh phunphai in an rak zawtfah paoh ah, hnam an rak puh ve i, Europe ahcun hnamngeinu timi tampi an rak thah hna. USA zong ah Salem timi khua ah nutar zeimaw zat hi taza an rak cuai hna i an rak thah hna. Hi Salem ah zawtnak phundang ngai arak ummi hi hnam ruang ah maw asi tak hnga? Asiloah an khuapawng ah tam ngai a keumi thingram sivai a ngeimi phun ruang ah dah asi hnga? timi an hlathlai lengmang rih.

Europe le USA ah hnamngei tiah an rak lungrumh deuhmi hna cu, thur bembum deuh in a um i, a tar i mah lawng khuasa nuhmei deuh hi an rak si. An si a fak. Mi nih an nisawh hna. Nuhmei an si tik ah dirkamhtu an ngei lo. A damlo mi le molhtamh phunphai in a ummi an um tik ah, an mah an rak puh hr An i khamh (defend) kho ti lo i, cuticun tazacuai le thahnawn an rak ing. Hi bantuk tiang thil a chuahna cu, medical science fimnak a thancho lo caah a rak si.

Minung fimthiamnak phunphun a hung thang i, medical science zong a thangcho ve. Zawtnak kong he pehtlai in, minung khuaruahning, hngalhning, zumhning le pawmning zong aa thleng. An damlo tik ah thlarau le khuachia phunphai puh ti lo in, zawtnak kong ah "biahalnak" an van tuah. Hi damlonak hi zeitindah aa thawk? Eidin, khuacaan, zawtnak rungrul, cakuak, zuu le zeidang thil ziaklomi (allergy) ruang ah a si maw? ti in zawtnak hram kha an kawh hmasat. Zawtnak umtuning an theih fian deuh in a

thlawpbulnak le damnak lam an van kawl. Cuticun "medical science" fimnak cu hung chuak.

Amah belte cu, medical science fimthiamnak zong hi, chamhbaunak tampi aum ve. Zeicatiah hi fimnak nih, zawtnak dihlak kongkau a thei kho dih lo i a damh zong a damh kho dih fawn lo. A theih khawhlon zawtnak tampi aum bantuk in, a theih ko nain a damh khawh lomi zawtnak zong tampi a um ve ko. Tahchunhnak ah, cancer te hna, AIDS, zuntlum, lungretheih zawtnak le thikai te hna hi, an damh kho taktak rih lo. Cucaah hi medical science fimthiamnak zong hi a tling tinak asi lo. Minung fimnak a thancho le aa tlen bantuk in, zawtnak an hmuhning, an zumhning, theihning le thlawpning zong aa thleng ve lengmang. Cucaah, medical science timi zong hi a dong cang, a za cang tinak asi lo. Zawtnak thar a chuah le minung fimnak a thancho lengmang bantuk in, hmailei zong ah aa thleng peng dingmi fimthiamnak pakhat asi.

Medical Science Phunphun

Zawtnak a phun a tam bantuk in, "medical science" zong phun tampi ah an then ve. A tawinak in phun (8) ah then khawh a si. Cu hna cu:-(1) Minung, saram le zawtnak rungrul tibantuk in "nunnak phunkip kong cawnnak" (bioscience/Life science); (2) Zawtnak le sii ai phunkipte lei fimthiamnak (medical speciality); (3) Zawtnak aa thawknak, a umtuning le zawtnak sining kong cawnnak (pathology). (4) Tak ruhkhua le chungril vialte hei zohnak fimthiamnak (radiology); (5) taksa chung thisen, thitlang le thikha zawtnaklei fimthiamnak (serology); (6) taksa hlainak/hlehnak fimthiamnak (surgery); (7) taksa/thihri/ruhkhua/titsa aa sersiamning a dik le diklo hlathlainak fimthiamnak (orthopadics); (8) taksa chung thahri/thihri vialte kong fimthiamnak (neurology) hna hi an si.

Minung zawtnak hi a cunglei thil pariat chung ah hin an i tel dih ngawt. Fimnak a thancho ahcun an theihmi le hngalhmi zong aa chap ve caah hmailei ahcun an chapmi zong aum te ko lai. Fimthiamnak thancho tik ah, zawtnak an ngalhmi zong a karh. Damnak sii thar zong ser an i zuam ve than.

Tahchunhnak ah AIDS zawtnak hi kum zeizat dah a rak um cang hnga ti hi theih khawh a si lo. An hmuhnak cu kum 20 fai lawng a si rih. Damnak sii taktak an ser kho rih lo nain, zawtnak karhlonak ding sii cu an ser khawh cang. Naite 2008 ah zawtnak thar a chuakmi cu Vok cumpi (swine flu/H1N1) a si. Chuahka ahcun, minung kan pul dih ko lai ti tluk in an tih nain, thla ngaruk chung ah khamnak sii an chuah khawh colh ve than. Atu cu hi zawtnak hi kham khawhmi zawtnak a si ko cang. Cuticun minung fimthiamnak a thanchonak ahcun, zawtnak hi zeiruang ah dah aa thawk? Zeitin dah zawtnak umtuni a si? Zeintin dah a damnak aum lai? timi kha an ruat i, cuticun damnak kha an kawl. Cucu medical science tinhmi le theipar cu a si.

Laimi Zumhnak le Medical Science Zumhnak

Hi kong hi ka tial duh chan cemmi a si. Zeicatiah Laimi kan nunphung hi a thami tampi a um. Asinain k nunphung pakhat cu, a tha lo taktak. A dinglo taktak; a diklo taktak. Cu nunphung cu zeidah asi tiahu kan mah tein thil pakhatkhat ruang ah kan va damlo tik ah, midangtu sual va puhnak nunphung a si. M tlamtlinlonak kha ruat lo in midangtu kha sual puhnak nunphung asi. Cu nunphung cu, "Hnam zumhna nunphung" a si. Hi zumhnak le medical science hi, hi capar ah epchun ka duhmi le caihhmaiti ka duh cu asi.

Ka Tonmi Thil

Ka ngakchiat lio in moltamh phunphai; hnam nih an tuah timi ha fah le paw fah phunphai ka hmuhtonm thil hi a tlawmtuai ti lo. Asinain keimah pumpak ngakchiat lio in, a thianglo timi chungkhar sin ah ka ei ding. Ka tlawngleng i kan thang lian ko. An mah ruang ah ka paw a fah, ka zawtfah le ka damlo ka the bal lo. Ka thih tiang zong ah an ka tuah fawn lai lo. Zeicatiah hnam timi kha ka caah a um lo caah a si. nau kan si ko nain, kei ka molh bal lo. Ka unu tu cu atu le tu ngacha a molh. A molh lio ah, bia phunza a chim; a nih ka si a ti i aphunphun in a konglam aa chim. Cu aa chimmi pa cu, khuapi pakhat i a umm rak si. A molh adih in a paw afak. A kutke a tom. A rak cai taktak. Cucu ka mithmuh a si.

Ka hung

upa. Ka unu a molh lio ah a min a rak chim tawnmi pa umnak khua cu ka phan. Ka va hmuh hna. Nupi fate he rem tein a ummi a si. Mi tha le mitluangtlam te a si ko. Cucu a thianglomi sinak ding pakhat tak zong ka hmu kho lo. Ka unu amolhnak kong cu, Lai mit cun hnam ti a si ko. Asinain cucu medical science nih zeitindah a hmuh ve hnga timi khi ka thinlung in ka ruat lengmang. Ka tunu zong cuticun a rak um thiamthiam. Ar an rak thah paoh ah an rak dam.

Cu ka unu le ka tunu an sining cu aa lo ngaingai. Hi an damlonak hi Laimi mit le nunphung cun hnam a rak puh. Cucu Lairam vawlei le Lai nunphung ah a cangmi thil an si caah, a hman in ruah a rak si. Dr. East nih "Laimi an damlo tik ah an siai thabik cu raithawi hi a si ko" a rak ti. Cu "raithawi phun" cu, keimah chan tiang ah kan chungkhar sining a si. Laimi tampi nih nihin ni tiang ah kan hman rihmi cu "bawl" a si ko. Ka unu le ka tunu an damlo tik ah, sii lei in thlop ding kan tim bal lo. "Bawl" tu kha si tha bik a rak si.

Hi ka unu le tunu an rak damlonak hi, keimah nih cun ka thei kho lo. Medical science zong nih a thei ki dih lo men lai nain, nitlaklei ram si sehlaw cu, an bawl hna hnga lo. Kan tialmi "medical science" fimthiamnak phun riat chung khan an zoh hnga i, zeidah punghman a si lo mi a si? Zeidah an damlonak hramthawknak a si? An taksa ah a ummi dah (chemical) zeidah a dikcak lo? Cucu zeitindah kan remh khawh lai? timi piahtana tu kha an kawl ko hnga. Cuticun bawl silo in, sii tu in an hlawp hna lai. Cucu L zumhnak le medical science nih zawtnak an hmuh ning le an thlawp ning aa dannak asi.

Voikhat cu khual ka rak tlawng. Cu khua cu anhringso a har. Ka tluninn nih an ka dawt. Ni fatin tein ars cawsa le pee hi catlo in kan ei. Kha tik ah ka paw a fak. "Sii ka va caw ta lai; ka paw a fak" tiah ka tlun inn nu kha ka chimh. Ka tlun inn nu nih a ka timi cu, "Pa Vung, ziahnak hme khi ka khua ah na va kaln le?" tiah aka ti. Keimah tein ka theih ko. Ka paw a fahmi cu ka rawl a rial (asa-ce) lo ruang deuh ah a s Ka tlun inn nu hmuhnak ahcun cucu thichia tuah ah a ruah diam. Zeicatiah ka va tlawnnak khua pakhat cu thichia a tam ngai an ti i an tih ngai caah a si. A ngaingai ahcun ka paw a fahmi cu nichiar te in saa kan eimi ruang ah, pawpi rawlrialnak a cah lo deuh ca tu ah a rak si. Pawpi thatnak sii tlawmpal ka din rak dam ko.

Voikhat cu Laitlang khua pakhat ah mipa pakhat a damlo. A molh i thingfung la in a um tawn. An rak ti cu, "Kala hnam nih a tuah" ti a si. Ka va leng hna i ka va zoh. Doctor ka si lo nain, a sining zoh ah ruahdomh khawh ngai asimi cu, lungretheih zawtnak (depression) phunkhat a rak si ko. Rangoon khua "Tatale sizung" mi zaw he an sining aa khat ngaingai. Cucu an khuami nih cun Kala hnam an puh. Asinain, Tuluk chuak "lungretheih zawtnak" (depression) a zawrter khotu sii an chunh i an chunh chaw thla 3/4 chung cu a dam ko. Cu sii thawnnak a dih tik paoh ah a zaw than tawn. Cucu Kala hnam maw si deuh hnga, lungretheih zawtnak (depression) dah? Hnam sisehlaw zeitindah sii nih a damh khawh r hnga? Cucu medical science nih a ruahmi biahalnak a si.

Min Sakning Aa Dang

Nihin ni ah, Laimi tampi ramdang ah kan phan. Medical science a thanchonak ram a phanmi zong nih nunphung le zumhnak kan kaltak kho tawn lo. Hnam te hna kan zumh peng rih. Ramdang fimthiamnal nih kan pipu zumhnak a thleng kho taktak rih lo i, sii lei fimnak ah kar hlan ding tampi kan ba rih tinak a si. Ramdang kum 13 deng ka um chung ah ka tonmi thil tampi lak ah, tlawmte ah van tial ka duh.

Kan phanhnak ram ah, lungrawk zawtnak in a zawmi tam ngai kan um cang. Ramdang nunphung le sining kan i ziak lo ruang ah kan lungre a thei; khing a rit; raal a chia; lileng le thinphang in um a si. Ka ngaih a chia; lung a leng; a caan ah thin a tawi; thin sum a har. Kha tik ah automatic in lungrawk zawtr cu duhsah te in aa thawk. Cuticun nutling patling pipi lungrawk zawtnak a tuarmi tam ngai kan um can. Lairam sisehlaw cu, hlim a ri? A nih hnam nih a tuah? Khuachia nih a tuah? An innhmun a that lo caah si? An lopil a suar? tiah aphunphun kan puh hrimhrim lai. Asinain medical science mit tu in cun, taksa dah umtuning aa ruanlo ("chemical imbalance") caah a chuakmi asi an ti. Kan min sak aa dang. Cuticun lungdaihnak sii, thluak daihnak sii le vitamin thatha an pek hna i, tha tein zohkhenhmi cu a dammi tar an um ve ko. Lairam sisehlaw cu an damnak ding lam a um lo.

Voikhat cu mi pakhat ka ton. A zawtnak a fak tuk. Cu pa nih cun, a zawtnak hi "thichia" asi hrimhrim ko ati. Cu a tinak a ruang cu a mang a chiat tuk caah a si. A mang cu hitin asi: "Ka mang ah a nih te chung ka hmuh hna i, seh in an ka daw i a tu ka fahnak zawn bak ah an ka seh" tiah a ti. Cu "A nih te chung" timi hna kha Laitlang ah a thianglomi a ruh tuk timi chungkhar an si. Cucaah chungkhar, innpa chakthlang le a theimi vialte nih, cu pa damlonak cu, hnam tuah ah ruah a si. Khuaruat kho pipi zong n an pawm ko.

Asinain cu pa a damlonak cu sibawi te nih tha tein an zoh, an hlathlai tik le a thisa te hna an chek dih t ahcun, "cancer asi" an ti. "Cu zawtnak cu zein dah a chuahter lai tiah na ruah?" tiah doctor te cu chungkhar nih an hal tik hna ah, a liamcia caan i a nuncan ziaza (life style) ruang ah asi lai; sadah a hmawm, cakuak tam tuk a zukmi le zuu taktukmi a rak din tuk ruang ah a si lai. Hi bantuk cu, kan ram a tam tuk i, a tam deuh cu "cakuat le sadah" nih a chuahpimi asi an ti.

Hi kong ah hin, Laimi nih "hnam" kan timi kha medical science nih cun "cancer" a rak ti. Lairam si sehlu cu zawtnak a damnak ding caah "ar thah in bawl ding" a si hnga. Asinain medical science a thanchonak ram ahcun, "an hlai i a cancer umnak hma vialte an ah dih. Cancer umak titsa le thihri (cell) vialte thah awk caah mithmuh khawhlomi ceunak (gamma ray) in an em (radiation). Cu hnu ah a thisen ah cancer thisen chia vialte thahnak caah cancer sii an ronh i, cucu "chemotherapy" ti asi. Nitalkei medical science zumhnak ahcun, "chemotherapy" timi cu, "minung thisen chung ah a ummi cancer thisen chia vialte kha sii in thah dih ding; cuti sii in thah tik ah thisen chia lawng thah khawh a si lai lo i thisen tham zong sii nih a thah chih ve lai. Thisen chia le thami hmunkhat nunnak cun, an pahnih in thah chih lawla a hnu ah thisen thami amah tein a chuak lai i a karh than ko lai" ti a si. Cuti thah lo ahcun thisen chia n thisen tha a hrawh dih lai i, cancer kha a chuak than lai tiah an ruah.

Cun ka ton than rihmi thil pakhat cu hitin asi. Ramdang a phanmi Lai ngaknu pakhat cu, an khua hi hna a tam pin ah, an ruh tuk ti a si. Cu ngaknu cu muidawh pumrua tha a si. A tleirawl ka ah, thichia nih an tuah caah, a rak molh i a paw a rak fak tawn. Ramdang a phak hnu zong ah a paw cu a fak lengmang. Cucu amah le midang zumhnak ahcun hnam tuah ah ruah a si ko. Cu ngaknu cu Kawlram ah doctor ta

tuk nih an zoh cang; sii tam tuk an chunh cang nain a dam tliang kho lo. Cucaah a umnak ram sizung aa piah. A zunek an chek; a thi an chek; X-Ray in a ruhkhua an zoh dih; CT Scan timi thisa zohnak in titsa vialte an zoh dih; Ultrasound timi in a chungril le nauinn vialte an zoh dih.

A donghnak ah a phi an chuahmi cu, "Hihi a liamcia caan nikhat khat ah na nauinn chung ah zawtnak rungrul (infection) a rak lut; cucu na rilte, na rilpi, na pawpi tiang an kai; cu nih cun na chungril a fahternak a si" an ti. An thlawp i tha tein a dam. Laimi mit ahcun cu ngaknu damlonak cu thichia bak piasasi nain, medical science mit ahcun "infection" (zawtnak rungrul phunkhat) nih a chuahpimi zawtnak a an ti.

Laitlang kan um lio ah, hafakmi an rak tam taktak. An ha a fah tuk ah chimpit a rak si. Kha tik ah mangmui chia in an um i, cu hafahnak cu thichia puh hi a rak tam tuk. Ka upa zong a ha a rak fak tuk i rak bawl bal. Ka philh kho bal lo. USA ka phak hnu ah Laimi tampi he kan i hmu. An ha a fahnak kong hnam tuah an puhnak kong cu voi tam tuk ka theih.

Laimi nih kan haa a fah ti le a tlongh pet tik ah, "thichia" kan puh i ar thah i bawl in kan i thlawp tawn. Meidal science thanchonak tu ahcun, haa a fah tik ah, "Zei nih dah a fahter? A kuat ruang ah maw? Rungrul ruang ah maw? Ha chung ah a thutheng le a rawpcakmi dah a um? Haa rawh hram aa thawka caah dah a si?" ti tu kha an zoh. Kha an hmuhmi damlonak hawih in an thlawp.

A tawinak in chim ahcun, Laimi nih hnam kan rak timi tam deuh cu, medical science nih cun, "lungreth zawtnak, cancer, rungrul le filhnomh ruang ah a chuakmi damlonak" ti tu khin min an sak ko hna hih. Kan fimnak aa dan caah zumhnak zong aa dang i, zawtnak kan theihning le thlawpning zong aa dang. Kan min sakmi zong aa dang ve klo.

A Dinglomi Thil

Laimi cu zeitin dah kan rak dam khawh rua hnga? Kan sining ruah ah kan rak dam tuk lehlam. Ramdam minung nih an i zohkhenhning he epchun achun kan damlomi hi dam ding kan rak si lo. Kan sining tha tein ruat hmanh u sih.

Kum 45 ka si cang. Zawtkhamhnak sii voikhat ka chun rih lo. Ramdang USA hna ahcun ngakchia cu k 4/5 an si tiang zawtkhamhnak sii (imminuzization) hi tam tuk an chunh cang hna. Cu zawtkhamhnak sii th tein chunh lo ahcun sianginn kai khawh a si lo. Cun an haa tha tein haa sibawi nih zohter ta an hau; ta a herh le tawl; phawi a herh le phawi piak an si. Culoahcun sianginn luh khawh a si lo. Cu ti tuahmi fa hna nih an haa lei ah ngandamlo awk an rak tha lo.

Ruat u sih. Laimi kan sining ah, kan chuahka in haa sibawi voikhat hmu lo kan tam. Hasi voikhat hman tawng lo in a thhimi kan tam men lai. Tikor kan hmawm; nukuak le pakuak kan zu; cakuak kan zu. Tuchan ah khaini, kuva kan ti rih. Sadah kan hmawm rih. A thlummi kan ei tuk fawn. Hi vialte hi haa rawhnak lawngte an si hna. Kan mah chan tiang ah, voikhat taktak hmanh haa aa tawl lo mi kan um rih men lai. Kan ngakchiat lio ah hasi mui kan rak hmu bal lo. Meihol le cite ceu in kan rak i tawl. Cucu ha rungrul that khotu an rak si lo. Kan haa pakhat hmanh zohkhenh, kilven le thianhhlimeh tunglo in, a van rawpcak le a fah diikdeek le "Thichia nih a ka tuah" kan ti. Thi chia maw a si hnga? Haa rungrul dah? Kan haa chung i rungrul a luh hnu ahcun dam a fawi ti lo. Haa pakhat le khat rungrul chonh a fawi tuk. Haa vialte tlongh dih a fawi tukmi a rak si. Kan mah nih kan haa zohkhenh huam tung lo in, a fah paoh thilchia puh cu a dik lo taktak. Mah filhnomhnak le daithlannak zeihmanh ruat lo in, innpa chaktlang tu

hna hnam an ngeil; an mah hnam nih a ka tuah timi cu, a dinglo taktakmi a si.

Laimi lak ah thichia tuah a tam bik mi cu, pawfah hi a si. Pawfah kong ah ruat u sih. Laimi kan rak sinir ah, rawlhak kan ei; buh ut ei hna kan hmang. Changpi a khal in a khalmi hna kan ei. Kawawmciar kan Tirawl a hakmi kan eidinmi a tam tuk. Ei awk um lo caah thi deng in rawltam kan in. Ei awk um caan a sasir thlawh hmanh kan rak hmang. Tho kho lo le luak chuak tiang in kan eiding. Zu le sa ei tik ah zaat kan rak ngei lo. Tho tlanhmi tirawl le theihai ei kan hrial kho lo. Kha bantuk dirhmun ah pawfah lo awk rak tha lo. Bizu reprai kan ngei lo. Tho tlanhmi rawl zong kan ei thiamthiam ko rih.

Taksa sining ah, pawpi hi khim tuk le tam tuk chiah a tha lo. Pawpi ah rawlriat a thatnak ding caah a thurmi acid a um a hau. Acid a tlawm tuk zong ah a tha lo i, a tam tuk zong ah a tha fawn lo. Cucaah r ei tik ah thei phunphun, anhringso zong eichih peng a rak hau. Ramdang ah nikhat ah voi thum rawl a ei; a karlak ah tuktak tete an eiding peng. Pawpi a khim tuk le tam tuk in an chia theng bal lo. Kha ban ram ahcun pawfah a tlawm ngaingai.

Cun pawpi ngandamnak ding caah, thil a phunphun te a herh: "a thlum, a thur, a kha, a al, a thak, a da a lum, a thau, a haang, thei phunphun le anhringso' tbk tiang in a herh dih. Hi thil hna hi ruang tein eip a hau. Hi thil hna hi ruang tein eidin thiam ahcun, eisual, ziaklo le aa ral timi thil ruang ah pawfah a tlawm ngaingai. Cun rawl hi an uih caan hi suimilam le akihlum hawih in tuak khawh a si. Buh, sa le zeidang tirawl phunkip hi a lumnak degree cu zat asi i suimilam cu zat chung a um ahcun, a uih i rungrul a chu kho cang timi hi thate in theih khawh an si. Cucaah rawl uih lo nak ding caah, a kih lei ah degree zeitlu niam ah dah kan chiah lai ti khi ri khiah asi. Lairam ahcun tikhal kuang kan ngei ve lo. Kan rawl hi a uih uih lo, rungrul aum le umlo zong kan thei lo. Kha ti khan zeiti paoh in kan rak fim i kan rak ei ko. Hnav lak ah a vaakmi thopaw zong nih a fut hnawh zong ah kan ei chih thiamthiam. Tawhaiherh le chungchi ngeihlo awk kan rak tha lo. Pawfah lo awk kan rak tha lo. Kha bantuk dirhmun in kan chung a fah tik ah thichia hna kan hei puh men. Cucu a dinglo taktakmi a si.

Kawlrarm cu kan si a fak. Kan dam ko ahcun doctor va zohter hi kan nunphung a si rih lo. Kan fah tuk l kan celh lo hnu lawng ah sibawi sin phak hi kan phung a si. Cu nunphung cu ramdang Laimi zatuak ah kuariat tluk kan sisning asi rih lai. Cucah Laimi caah, zawtnak le thihnak kham a har tuk. Thihza lo in a thimi kan tam tuk lai.

Medical science thanchonak ram ahcun, fahnak taktak a chuahhlan in theih chung le kham hmasat hi i tinhmi a si. Cucaah an dam ko zong ah, hman tein sibawi sin ah an va kal i chek lengmang a si. Khuat tlawm lai ah maw? Asiloah khualtlawn tlunka ah maw an i chek tawn. Abik in siangnakchia hna ca le ba achun, ngakchia hna ngandamnak kongkau ah, fale caah hitin nan tuah hrimhrim lai timi upadi cozah n an ser. Kha an tining tein tuah ahcun, fale zawt a fawi lo; pawfah, hafah, chungthlet ti a har. Chungchia tawhaiherh ngeih khawh a si lo. Laimi ralzaam tampi ramdang an rak phan. Cozah bawmhnak thawng an ngandamnak tha tein an chek hna. A cheu cu a dam ngai ko mi zong, an chungril ah "parasite" (rungrul fatete tawhaiherh phun) an hmuh hna i an thah piak hna. Cucu ram tha phakman pakhat a si. Ram fimnak ahcun ramchung minung an ngandam i ram thancho ding kha an saduhthah a si.

Cucaah, ram thangchomi ahcun zeidang zawtnak rungrul cu chim lo, hrik le thah hmanh hi an rak tih t Cucaah zeidang zawtnak kong cu chim lo hrik le thah in runvennak hmanh hi biapi tuk ah chiah a si. H thah le hriktii a ngeimi ngakchia an um ahcun sianginn dihlak le nulepa sin ah ralrinak peknak ca kuat si. Hrik le thah ngeimi cu sianginn kai khawh a si lo. Thah piak viar le hrikti zian piak viar hnu le sianginn

nurse nih kai khawh asi cang timi thohkhanca a um lawng ah sianginn ah luh khawh than a si. Cucaah ram thangcho ahcun, eidin thutdir khuasak tuntuk zia thiam ahcun ngan a dam ngaingai. Ngan a dam ahcun "thichia le hnam," tibantuk hna hi tih awk a um ti lo. Cucu medical science thanchonak ram minung nunning a si. An nih caahcun, hnam timi te hna cu ngaihnuam menmi tuanbia ceu khi an si ko.

Biafunnak

Laimi tampi cu Krifa kan si ko nain, pipu zumhnak nih kan thisa le nunnak ah a kan khunenh ngai rih. Lairam kan um ahcun kan mawh lo kan ti ko lai nain, ramdang phak hnu zong ah, pipu zumhnak hlawt kaltak kan i harh ngai. Cucu Kawlte nih "khuaruahnak hme" (a-yu-thi) an timi khi a rak si ko. Medical science zeitluk thanchonak ram kan phak zong ah, "science fimthiamnak" tu kha biapi ah ruat kho ve r lo in, pipu zumhnak tu nih a kan tei deuh rih.

Asinain kan fale chan ahcun thichia le hnam timi zumhnak te hna cu an lo te lai. Zeicatiah kan fale cu "medical science" a thanchonak ram ah an thang hna. Khuachia, mithla, hnam, dawih, innhmunsuar, losuar ti te hna tih ding an ngei ti lo. An pawngkam ah Lairam ah kan tih ngai tawnmi bungkung, tupi, lungpang, cerhtii le tibual phunphai hna tih ding an um ti lo. An hawikawm lak ah kha bantu zumhnak kha a um ti lo. Cun zawtnak rungrul kong kha thate in an cawn ve. TV, Video le Computer in tampi zawtnak kong an theih khawh cang. an thannak vawlei ah, "hnam le thichia" timi vawlei asi ti lo.

Cucaah, nulepa nih an thisa le thluak ah kan ronh tuk hna dih lo ahcun, an nih caah hnam le khuachia awk a um ti lo. An tihlo ahcun, midang ruang ah mangmui chiat khawh a si ti lai lo. An damlo tik ah cu hna chung ruang ah a si; an mah nih an ka tuah timi puh awk a um ti lai lo. An damlo tik ah "virus maw? Zawtnak rungrul (infection) maw? Eisual maw? Cakuak, zuu le sadh tibantuk ruang ah maw ka dam lo timi tu khi biapi ah an chiah deuh te lai.

A ngaingai tiahcun, kan damlonak kongkau ah, nuhrinnak in taksa chamhbau ruang ah maw asiloah m nih thutdir eidin zia thiam lo ruang ah maw, kan pawngkam thilri (environment) ruang ah maw tiin kan damlo deuh hi a rak si. Kan damlo tik ah, Pathian zong tuanvo a ngei theng lo men lai. Khuachia zong tuanvo a ngei theng lo men lai. Kan innpa chakthlang "thichia" zong tuanvo an ngei lo men lai. Kan damlo tik ah, "Pathian dantat le chimhhrin rumro hna ah kan ruahmi te hna; khuachia hnamrung rumro puh te hna; innhmun le lobua rumro puh te hna khi ruah ngai a hau cang.

Abik in thil pakhatkhat ruang ah, kan mah tein kan va damlo ko mi ruang ah, "Vaking a mah tein cawn thai ciahmah ko mi hnahnawh va pek bantu in," sualnak a ngeilomi innpa chakthlang le midang chungkhar hna tu, thichia an ngei tiin kan va puh tawnmi hna kan Lai nunphung hi, hlawt a zaa cang. Medical science a um khawh rihlonak, Lairam i kan hlawt khawh rih lo hmanh ah, medical science a thanchonak ramdang kan umnak cio tal ahcun, hlawt a zaa cang.

Hi zumhnak te hmanh kan hlawt khawh hlei lo i, pipu zumhnak nih a kan temtawn i la bang a kan zelh peng ko ahcun, Laimi cu vawlei pumpi hmanh va cul in, thlapa hmanh khi va lam ko u sih law, kan vaw cu a bi tuk rih tinak asi ko hnga. Zeitluk ram fim le ram thangcho kan phak zong ah, cu pipu zumhnak a kan tuam chung poah ahcun, Laimi caah medical science hi sullam ngeilo le man ngei lo asi peng la. Cu asi ko ahcun, kan nih Laimi mi tampi caahcun kan damlo tik ah, "bawl" dah ti lo cu, damnak sii tha um kho ti lai lo!

Hai Vung Lian
Columbus, Ohio, USA
July 25, 2010